

# Sanningen om sanningen?

*Lars Bergström*

Vi tror att sanningen kan vara något värdefullt, något viktigt, något att sträva efter. Men det råder stor oenighet bland filosofer om vad sanning är. Det finns en rad olika sanningsteorier – med namn som *realism*, *anti-realism*, *minimalism*, *koherentism*, *pragmatism*, *deflationism*, *expressivism*, *redundansteori*, *performativism*, *korrespondensteori* och så vidare. *Exakt* vad de går ut på är inte lätt att säga, men det finns antagligen ”något korn av sanning” i allihop.

Filosofiska diskussioner om sanning kan bli väldigt invecklade och tekniska. Jag ska här försöka undvika finesser av det slaget och i stället hålla mig till sådant som jag tror kan ha ett mer allmänt intresse.

## Det som är sant

När man säger att något är sant, vad är då detta ”något”? Det som brukar föreslås är exempelvis åsikter, trosuppfattningar, satser, teorier, påståenden och yttranden. Många filosofer, kanske de flesta, anser att det är *propositioner* som är sanna (eller falska). Propositioner antas vara en sorts tankeinhåll, som kan kommuniceras med hjälp av språkliga satser, närmare bestämt påståendesatser.

Ett problem med detta är att ingen riktigt vet vad en proposition är. Det är också högst oklart om det alls finns några propositioner.<sup>1</sup> Vi pratar visserligen ofta om tankar, tankeinhåll och åsikter, som om det vore någon särskild sorts mentala eller abstrakta objekt, men frågan är om sådana objekt verkligen existerar, utöver de personer som tänker eller tror något.

Det är oklart hur man identifierar en proposition. Ett förslag kan gå ut på att en proposition är detsamma som mängden av alla satser som är synonyma med en given sats. Men det förklarar ingenting. Det blir cirkulärt. Att alla satser i en sådan mängd är synonyma är ju bara ett

1. Jfr Quine 1993, s. 62–63. G. E. Moore och Bertrand Russell ansåg under en period att sanna propositioner var detsamma som fakta, men de ändrade sig senare i samband med att de kom att tvivla på att det finns några propositioner.

annat sätt att säga att de uttrycker samma proposition. Men vi kan ofta inte avgöra om de gör det. Vi har inget användbart kriterium för att två satser uttrycker samma proposition – eller samma tankeinhåll. Det är just det som är problemet.

Jag tror därför att det är bättre att hålla sig till satser.<sup>2</sup> De är lättare att identifiera. Visserligen kan en given sats ofta tolkas på olika sätt, så att den är sann för vissa tolkningar och falsk för andra. Men det är ju ändå ytterst satser vi använder för att så gott det går klargöra vilken tolkning som avses (eller vilken ”proposition” som åsyftas).

För övrigt kan ju även beskrivningar av propositioner tolkas på olika sätt. Uttrycket ”propositionen att Sverige är en demokrati” betecknar kanske något, men vad det är beror på vad man menar med ”demokrati”. Man kan med andra ord oftast inte veta *vilken* proposition som beskrivningen syftar på – om den alls syftar på något bestämt.

Någon skulle här insistera på att det vi tror är sant ändå är propositioner, inte satser. Men när vi ska förklara vad det är vi tror, så använder vi satser, med tillägg av ett ”att” före satsen.<sup>3</sup> Det är det bästa vi kan åstadkomma.

## Sanningsteorier

Alla försök att definiera sanning (för naturliga språk) har misslyckats. Detta skulle kunna förklaras av att sanning inte *kan* definieras. Att sanning är odefinierbart har flera framstående filosofer faktiskt också hävdad.<sup>4</sup> Sanningsbegreppet kan troligen inte reduceras till några klarare och mer oproblematiske begrepp.

Men det finns som sagt många olika sanningsteorier. De är alla rätt skissartade. Lite förenklat kan man skilja mellan tre varianter.

*Korrespondensteorin.* Denna teori innebär att en sats är sann om och endast om den ”korresponderar”, eller överensstämmer, med fakta. Detta kan låta som en självklarhet. Men när man försöker förstå vad det när-

2. Jfr Quine 1993, s. 75. När jag här och i fortsättningen talar om satser, så avser jag påståendesatser. Att det egentligen är satser som är sanna hindrar inte att vi i vardagslag ändå kan tala om åsikter, påståenden, antaganden, tankar, teorier osv. som sanna. Det är ofta enklare.

3. Ordet ”att” fungerar här som en sorts citationstecken, jfr Quine 1993, s. 75.

4. Hit hör t. ex. Gottlob Frege, G. E. Moore, Bertrand Russell och Donald Davidson. Davidson påpekar dessutom att Alfred Tarski har *bevisat* att sanning är odefinierbart (utom för vissa enkla artificiella språk), jfr Davidson 2004, s. 245. Russell och Moore kom dock senare att förespråka korrespondensteorin för sanning.

mare bestämt betyder, stöter man på problem. Dels förutsätter teorin att det finns något som kan kallas fakta. Det är ett ontologiskt antagande, som är ungefär lika svårsmält som att det skulle finnas propositioner. Dessutom har ingen på ett tillfredsställande sätt lyckats klargöra vari själva överensställningen skulle bestå.<sup>5</sup>

För övrigt hänger mycket på vad det ontologiska antagandet närmare bestämt innebär. Även om det verkligen skulle finnas fakta, som satser kan motsvara, så är detta ingen garanti för att det finns tillräckligt många fakta för att den klassiska lagen om det uteslutna tredje ska gälla.<sup>6</sup> Den lagen säger att om en given sats inte är sann, så är dess negation sann. Någon tredje möjlighet finns inte. Men hur vet vi att det inte finns många satser som är sådana att varken satsen själv eller dess negation motsvarar något faktum? Det beror ju på vilka fakta som finns, något som kan vara svårt att veta.

Hur skulle man kunna avgöra vilka fakta som finns? Det enda sättet vore väl att ta reda på vad som är sant. Men det innebär att man inte i sin tur kan avgöra vad som är sant genom att se om det överensstämmer med fakta. Det vore att gå i cirkel.

*Deflationism.* Man kunde möjligen tolka korrespondensteorin på ett mindre bokstavligt sätt, så att den inte drar med sig det ontologiska antagandet att det finns fakta.<sup>7</sup> När man t. ex. säger att satsen "Universum utvidgas" är sann om den överensstämmer med fakta, så kunde det uppfattas som en instans av schemat:

(D) Satsen "Satsen S är sann" betyder detsamma som satsen S,

där S ersätts med en beteckning för en sats. Varje sats betyder alltså detsamma som en annan sats, i vilken den ursprungliga satsen sägs vara sann. Satsen "Satsen 'Universum utvidgas' är sann" betyder alltså enligt (D) detsamma som satsen "Universum utvidgas".<sup>8</sup>

5. En redogörelse för dessa problem finns exempelvis i Read 1999, s. 16–38. Man kan för övrigt notera att en poäng med Tarskis sanningsdefinitioner är att de inte förutsätter existensen av fakta. En känd företrädare för korrespondensteorin var under en tid Ludwig Wittgenstein, men han övergav senare teorin.

6. Stephen Read anser däremot, felaktigt enligt min mening, att "korrespondensteorins realism tvingar oss att acceptera lagen om det uteslutna tredje" (1999, s. 26).

7. I *Filosofisk tidskrift* har nyligen Victor Moberger (2022, s. 35) förordat en sådan variant.

8. En känd företrädare för denna variant av deflationism är W. V. Quine, jfr Quine 1993, s. 86. De som tror på propositioner skulle i stället säga att propositionen att universum utvidgas är sann om och endast om universum utvidgas. Deflationism förutsätter inga fakta, men kända anhängare av deflationism som Frank Ramsey och Paul Horwich

Det här kan verka helt galet, ty den ena satsen handlar ju om en sats och den andra inte alls om en sats, utan om universum. Hur kan de betyda detsamma?

Anhängare av deflationism skulle svara att detta är en språklig egenomlighet som man inte ska bry sig om. De uttrycker det ibland med frasen att "sanning är inte en egenskap".

Deflationismen går ut på att sanning inte kan definieras, men ändå tillfredsställande förklaras, exempelvis genom schemat (D). Man kan anta att vi som barn lär oss vad "sann" betyder genom att presenteras med något i stil med instanser av (D). När man har lärt sig det, förstår man också hur man ska tolka utsagor av typen "Den första satsen i boken är sann" och "Om en sats är sann, så är dess negation inte sann". Det är tanken.

Kan deflationismen kombineras med rimliga idéer om att vissa påståendesatser är varken sanna eller falska?

Enligt (D) betyder t. ex. satsen "Jämlikhet är bra" detsamma som att den satsen är sann. Måste då den moralfilosof som godtar satsen, men samtidigt anser att den varken är sann eller falsk också förneka (D)?<sup>9</sup>

Det verkar så. Men någon kunde invända att deflationismen endast gäller satser som är antingen sanna eller falska. Det är ingen bra invändning, ty om "sanna eller falska" då tolkas enligt deflationismen så går man i cirkel. Och om uttrycket *inte* tolkas enligt deflationismen, så återstår det att förklara hur det ska tolkas.

*Koherensteorin.* Denna teori kan utformas på olika sätt. Grundtanken är att alla sanna satser måste hänga ihop, de ska så att säga utgöra ett koherent system. De ska inte bara vara logiskt förenliga, utan dessutom på

---

förutsätter *propositioner*, som inte är så mycket bättre. Quines skepsis mot propositioner drabbar visserligen också betydelselikheter, vilket kan tyckas skapa problem för (D). Men i detta fall tror jag att Quine accepterar betydelselikheter (synonymi), eftersom man lär sig sanningsbegreppet just genom instanser av (D), jfr Quine 1993, s. 62–65. – En konsekvens av (D) kan tyckas vara den så kallade ekvivalensprincipen att "satsen S är sann om och endast om S", men här står de två förekomsterna av "S" inte för samma sak: den första ska ersättas med ett namn på en sats och den andra med den satsen. Det ger upphov till problem, som diskuteras av bl. a. Davidson (2004, s. 254).

9. En vanlig uppfattning bland filosofer är att alla teorier om sanning måste uppfylla principen att "*p* om och endast om det är sant att *p*", där *p* är vilket påstående som helst (se t. ex. Moberger, s. 26). Den brukar anses vara en truism, kanske rentav en "analytisk sats". Det har jag svårt att hålla med om. Principen är kanske analytisk åt ena hållet – om det är sant att *p*, så *p* – men inte åt det andra. Det beror på vad den betyder. Och jag vet inte riktigt vad den betyder. Betecknar frasen "det är sant att *p*" samma påstående (proposition?) som det som betecknas med bokstaven "*p*"? Hur avgör man det?

något sätt utgöra ett stöd för varandra. En given sats kan då anses vara sann om den hänger ihop med resten i ett sådant koherent system.<sup>10</sup>

Lite förenklat skulle man kunna säga att enligt korrespondensteorin är en sats sann om den passar ihop med hur det *är* och enligt koherensteorin är den sann om den passar ihop med hur vi – i långa loppet – *tror* att det är.

Men det finns säkert många satser som är sådana att varken de själva eller deras negationer ingår i, eller får stöd av, en koherent mängd av satser som vi i långa loppet tror är sanna.

En sats som inte är sann (enligt koherensteorin) kan förstås vara falsk, men en tredje möjlighet är att den är varken sann eller falsk. Det finns också flera filosofiska teorier – bland annat inom vetenskapsteori, religionsfilosofi, moralfilosofi och matematikens filosofi – som just går ut på att vissa sorters påståendesatser varken är sanna eller falska.

Dessutom finns det många satser som uppfyller lagen om det uteslutna tredje – enligt vår fasta övertygelse – men som koherensteorin inte kan hantera.<sup>11</sup> Om en sådan sats och dess negation passar lika bra ihop med allt vi tror, så kan inte bägge adderas till det vi tror – ty det skulle strida mot motsägelselagen – och en av dem kan inte heller adderas – eftersom den andra ju passar lika bra. En av dessa satser är alltså sann, trots att den inte uppfyller koherensteorins krav.

Det är dock ingen katastrofal invändning. Det visar bara att det finns satser som vi tror är sanna eller falska, men där vi aldrig har någon evidens för vare sig det ena eller det andra. Det är förenligt med att koherentismen anger ett *tillräckligt* villkor för sanning.

## Realism och konstruktivism

En närliggande invändning mot deflationismen är att ”sann” har en mer

10. Denna formulering är inte glasklar, men jag tror att den kan passa in någorlunda väl på teorier som föreslagits av filosofer som Spinoza, Leibniz, Hegel, Otto Neurath, Edmund Husserl, Charles Sanders Peirce, Hilary Putnam (ibland) och Michael Dummett. Peirces teori brukar visserligen kallas ”pragmatism”, men jag tycker det är en form av koherentism. – Koherentismen är dock numera rätt impopulär. Enligt en enkät, *PhilPapers Survey*, bland 1690 professionella filosofer (som publicerar sig på engelska) är korrespondensteorin populärast (51,4%), sedan kommer deflationism (24,5%) och ”epistemic”, vilket närmast motsvarar koherentism (10,2%), och slutligen övriga (16,8%).

11. En sådan sats är t.ex. ”Strindberg nös just när han började skriva *Röda rummet*”. Jag antar att vi aldrig kan veta om den satsen är sann. Det hindrar inte att Strindberg faktiskt nös just då. De flesta anser troligen, precis som jag, att det är antingen sant eller falskt att han gjorde det.

substantiell innebörd än den som uttrycks av (D). Man kan t. ex. tycka att satsen "Universum utvidgas" är sann, inte bara därför att universum utvidgas, utan dessutom därför att detta är "ett objektivt faktum" och inte bara en tilltalande hypotes eller en subjektiv fantasi.

Då tycks vi vara tillbaka till korrespondensteorin. Där vill vi gärna hamna. Men på något sätt vill vi nog ändå se ett samband mellan sanning och verklighet. Sanningen ska i någon rimlig mening vara "objektiv" eller "oberoende av oss". Något som deflationismen inte garanterar.

Vi tror att mycket av det vi tror är sant, men vi tror också att vi kan ha fått en del om bakfoten. En central fråga är hur *tillgänglig* sanningen är. Här finns en glidande skala från att sanningen är extremt lättillgänglig – så att det vi tror är sant – till helt otillgänglig. Mellan dessa ytterligheter kan sanningen vara det vi tror på mer eller mindre goda grunder.

Att sanningen är helt otillgänglig har vi ju svårt att tro med tanke på att vi tycker oss veta en hel del, men för en utpräglad skeptiker är det ändå en möjlighet. Vissa filosofer har lutat åt det hållet. Och alla håller nog med om att det finns frågor som vi aldrig kommer att kunna besvara, trots att vi är övertygade om att de har ett sant svar.

Den andra ytterligheten har knappast några förespråkare. Åtminstone inte som generell princip. Men satser som handlar om vad vi direkt observerar brukar anses vara sanna – särskilt om de kan bekräftas av andra, vilket ju är ett krav i vetenskapliga sammanhang. Det är också svårt att betvivla vardagliga observationer som t. ex. "Jag har två händer" eller "Termometern visar 37°C". Observationsatsen är normalt sanna, även om de i princip *kan* vara falska. Man kan missta sig. I skymningen kan man tro sig observera en häst där det bara finns en buske.

Två till synes konkurrerande uppfattningar om verkligheten eller sanningen är realism och konstruktivism. *Realism* är föreställningen att sanningen är oberoende av oss.<sup>12</sup> *Konstruktivism* innebär att sanningen *inte* är oberoende av oss, utan på något vis konstruerad av oss.

12. Se t. ex. Dummett 1995, s. 20–21. Ett vältaligt försvar för realismen finns i Moberger 2022. Ett problem med realismen är att det är oklart vad det betyder att en sanning är "oberoende av oss". Enligt Moberger betyder det bland annat att den är oberoende av vårt språk och vår evidens (s. 24). Innebär detta att det finns sanningar som inte ens kan formuleras på något (naturligt eller artificiellt) mänskligt språk? Det vore svårsmält. Att det finns sanningar som vi inte har någon evidens för är dock något som alla nog skulle hålla med om. Det kan t. ex. gälla vissa händelser i universum långt efter att allt intelligent liv har upphört, men även sådant som att Strindberg nös vid en viss tidpunkt.

Den konstrueras av mänskligheten som helhet och därför kan man också tala om "social konstruktivism".<sup>13</sup>

Realism och konstruktivism kan tyckas vara helt oförenliga, men man kan förstås tänka sig att vissa delar av verkligheten – vissa sanningar – är oberoende av oss, medan andra är konstruerade av oss. Kan-ske är t. ex. matematiska och moraliska sanningar konstruerade av oss, medan astronomiska och medicinska sanningar är oberoende av oss.

Men framför allt är det viktigt att inse att konstruktivism är helt och hållet *förenlig* med realism, eftersom vi har konstruerat sanningen så att den är oberoende av vad vi tror och påstår. Det är det som är själva poängen med sanningsbegreppet.

Det kan visserligen tyckas uppenbart att sanningen inte *både* kan vara oberoende av oss (realism) *och* inte oberoende av oss (konstruktivism). Men det är fullt möjligt om "oberoende" inte betyder detsamma i bägge fallen. Och såvitt jag kan se är våra teorier beroende av oss i den meningen att det är vi som har konstruerat dem, men oberoende av oss i den meningen att de *inte* är sanna (i den mån de är det) på grund av att vi för närvarande tror eller påstår det. Vi kan ju göra misstag. Men misstag kan rättas till. Och det vi tror i långa loppet är sant.<sup>14</sup>

Exempel: att universum utvidgas är visserligen något som astronomerna påstår, något som ingår i en teori som de har konstruerat, men det är inte sant på grund av att astronomerna tror och påstår det. Det är sant på grund av att universum utvidgas. Vilket i sin tur anses bero på så kallad mörk energi.

Att det vi tror i långa loppet är sant innebär att koherentismen anger ett tillräckligt villkor för sanning. Man kan förstås fråga sig om det är *sant* att koherentismen anger ett tillräckligt villkor för sanning. Är *detta*

13. Så här uttrycker Quine detta (i översättning): "Utifrån retningar av våra sinnesorgans ytor har vi, med vår kollektiva och kumulativa kreativitet, genom generationerna projicerat vår systematiska teori om yttervärlden" (1993, s. 17). I *Nationalencyklopedin* sägs socialkonstruktivismen innebära att "verkligheten eller aspekter av verkligheten är socialt konstruerade, dvs. att de är produkter av mellanmänsklig interaktion och kollektivt handlande". En rätt bra definition, tycker jag.

14. Detta liknar C. S. Peirces teori om sanning. Han säger t. ex. "Den åsikt som ödet bestämt att alla som forskar slutligen skall komma att omfatta är vad vi menar med sanningen, och det som föreställs i denna åsikt är det verkliga" (1993, s. 267). Men jag vill tillägga att det dessutom finns många sanningar som vi aldrig "kommer att omfatta". Vi kommer aldrig att kunna veta allting. Det tror vi nog inte heller, vare sig nu eller i framtiden. Det är nämligen så vi har konstruerat verkligheten. – Det kan tilläggas att en åsikt som påminner om Peirces även finns hos Edmund Husserl: "Objektivt giltiga resultat – det betyder inget annat än resultat som klargjorts i ömsesidig kritik och som håller stånd mot all kritik" (1992, s. 24).

något som ingår bland det vi i långa loppet tror är sant?<sup>15</sup> Det kan betvivlas och det är i alla fall något som många för närvarande betvivlar. Men det hindrar inte att verklighetens mer fundamentala egenskaper konstrueras av oss. Kanske även denna.

Att sanningen är konstruerad av oss förklarar för övrigt varför enkelhet anses vara något eftersträvansvärt i vetenskap. Om sanningen vore transcendent, så skulle det bli omöjligt att förstå varför enkelhetsprincipen (Ockhams rakkniv) ska användas. Eftersom vi aldrig kan veta något om en transcendent verklighet (tinget i sig) kan vi ju inte heller ha någon anledning att tro att den är enkel. Eller för den delen att den alls existerar.

## Bivalens

Realism anses ibland innebära något *mer* än att sanningen är oberoende av oss och vår kunskap om den, nämligen att varje sats är antingen sann eller falsk.<sup>16</sup> Denna "bivalensprincip" innebär i sin tur att lagen om det uteslutna tredje gäller. Men som jag antytt ovan är bivalensprincipen högst tvivelaktig.

Lyckligtvis finns det ingen anledning att anta att realism implicerar bivalens. Enligt realismen *kan* en sats vara sann eller falsk, trots att vi aldrig någonsin kan avgöra vilket den är,<sup>17</sup> men den *behöver* inte vara det.

15. Moberger ställer ungefär denna fråga. Och han tycks mena att teorin att vi konstruerar verkligheten inte *själv* kan ingå i denna konstruktion. Han säger att vi inte kan "konstruera alla sanningar", eftersom det förutsätter att vi "oberoende av oss" kan konstruera sanningar (2022, s. 35). Jag håller inte med. Att vi konstruerar sanningar förutsätter förstås att vi kan konstruera sanningar, men varför måste detta vara "oberoende av oss" (vad det nu betyder)? Dessutom vill jag inte påstå att vi konstruerar *alla* sanningar. Sanningen om Strindbergs nysning konstruerar vi t. ex. aldrig.

16. Den som särskilt förknippas med denna idé är Michael Dummett. Han skriver: "Det är svårt att undgå att lägga märke till att ett insisterande på bivalensprincipen är en gemensam faktor för realistiska doktriner: principen att varje proposition av det omstridda slaget är definitivt antingen sann eller falsk. För realisten får påståenden om den fysiska verkligheten inte sina sanningsvärden från våra observationer att de är sanna, och inte heller får matematiska påståenden sina sanningsvärden givna av att vi har bevisat eller vederlagt dessa påståenden, utan i bägge fallen är påståendenas sanningsvärden beroende av en verklighet som existerar oberoende av vår kunskap om den. Därför är dessa påståenden sanna eller falska i enlighet med om de stämmer överens eller ej med denna verklighet." (1995, s. 26). Många, till och med Quine (se 1981, s. 32), tycks hålla med om detta.

17. Jfr Read 1999, s. 292: "det realistiska sanningsbegreppet [medför] att en proposition kan vara sann och ändå för alltid förbli okänd för oss".

Det finns satser, som vi aldrig kan avgöra och som inte gärna kan betraktas som sanna eller falska, trots att de handlar om en verklighet som är bestämd in i minsta detalj. Hit hör vissa satser som innehåller termer för vanliga fysiska objekt. Sådana termer är vaga, eftersom det är obestämt exakt vilka molekyler de fysiska objekten består av.<sup>18</sup> Det är t. ex. oklart vilka molekyler mitt skrivbord består av, så för många molekyler vid dess yta är satsen ”Denna molekyl tillhör mitt skrivbord” varken sann eller falsk. Och om man skulle plocka hårstrån från mitt huvud, ett efter ett, så kommer man så småningom till situationer där satsen ”Jag är flintis” varken är sann eller falsk.

Poängen med sådana exempel är att en realistisk uppfattning om verkligheten *inte* måste kombineras med bivalensprincipen, trots att många tycks tro det. Tvärtom är det uppenbart att även för den som har en realistisk uppfattning om verkligheten, och anser att den existerar (i någon mening) oberoende av oss, så finns det många vardagliga beskrivningar av denna verklighet, som är så oklara eller vaga till sin innebörd att de varken är sanna eller falska. Ibland kan de bedömas olika av olika personer. Det kan visserligen finnas klara fall där alla bedömare är överens om att bivalensprincipen gäller, men också mer eller mindre obestämda gränsfall där många skulle kunna enas om att den inte gäller.

Många satser som förekommer i politiska sammanhang kan utgöra exempel på detta. Satsen ”Det är ingen större skillnad mellan regeringens budget och den som oppositionen därefter tvingat regeringen att genomföra” godtas av somliga bedömare och förnekas av andra, men dess innebörd är så oklar att den varken är sann eller falsk. Det kan kanske uttryckas så att satsen kan preciseras på olika sätt och att vissa preciseringar är sanna och andra falska – men att satsen själv inte innehåller något som pekar ut en viss precisering och att den därför är varken sann eller falsk.

Dessutom finns det satser som olika personer bedömer olika på grund av rent subjektiva attityder, som exempelvis ”Surströmming smakar gott”. Trots oenigheten kan kontrahenterna antagligen enas om att det här inte finns någon objektiv sanning, utan endast olika smak.

Det här innebär att man inte kan hålla fast vid klassisk logik. Lagen om det uteslutna tredje gäller inte. Somliga vill ändå hålla fast vid bivalens och klassisk logik, men jag anser att priset är alldeles för högt.<sup>19</sup>

18. Detta påpekas av Quine (1981, s. 34–35). Hans exempel på en sådan term är ”bord”.

19. Quine (1981, s. 32 och 1993, s. 96) påpekar också att priset är högt, men han är ändå villig att betala det.

För övrigt är priset ändå inte så avskräckande, om man betänker att man mycket väl kan hålla fast vid den klassiska logiken i de fall där man endast intresserar sig för satser för vilka bivalensprincipen gäller eller för resonemang som inte utnyttjar lagen om det uteslutna tredje. Men logiken bör rätta sig efter vad som är sant, inte tvärtom.

### Bevis och evidens

Då är vi tillbaka till frågan om vad som är sant. Det kan låta rimligt att säga att om en sats kan bevisas – och speciellt om den faktiskt har bevisats – så är den sann.<sup>20</sup> Men det duger inte, ty ett bevis måste utgå från något, och om detta något inte är sant, så behöver ju inte heller det som bevisas från den utgångspunkten vara sant.<sup>21</sup>

För att avgöra vad som är sant måste man alltså redan ta för givet att något är sant. Ofta ganska mycket.

Detta stämmer bra överens med koherentismen, som ju går ut på att sanna satser ska hänga ihop och på något sätt utgöra ett stöd för varandra.

Man har ibland invänt mot koherentismen att många olika system av satser kan uppfylla kravet på koherens och att det som är sant enligt ett system kan vara falskt enligt ett annat.<sup>22</sup> Vilket system ska man då ta fasta på? Svaret är förstås att man måste utgå från det man tror är sant. Om man inte tar något för givet som sant, så kommer man ingenstans. Vilket inte hindrar att man senare kan få anledning att revidera sin utgångspunkt och förkasta något man trott vara sant.

När jag här talar om ”bevis” så avser jag deduktiva bevis. Men något liknande gäller även induktiva resonemang och evidensrelationer. Man måste ta något för givet som sant om man vill konstatera att A utgör evidens för B. Exempelvis att B är den bästa förklaringen av A.

En vanlig uppfattning bland filosofer är att kunskap är sann och be-

20. I *Nationalencyklopedin* sägs det att ”i vanligt tal och i mer specialiserade sammanhang är ett bevis något som ger kunskap om sanningen”. Read uttrycker det på ett ställe så här: ”Att hävda en proposition som sann är att ha ett bevis för den” (Read, s. 281). Det låter ju egentligen helt absurt. Det blir rimligare om man ersätter ”ha ett bevis” med ”tro sig ha ett bevis”.

21. Ett bevis kan i och för sig utgå från ett antagande som inte behöver vara sant, men det måste ändå utgå från mer än det, t. ex. vissa slutledningsregler. Som då antas vara sanna. (Ungefär så här: Om en regel säger att man får dra slutsatsen S från premisserna P, så måste det vara *sant* att man har rätt att dra slutsatsen S från P – alltså en normativ sanning – eller *sant* att om P är sann så är S sann.)

22. Denna invändning antyds t. ex. av Moberger (2022, s. 34).

rättigad tro. Det räcker alltså inte att ens tro är berättigad, eller att man har god evidens för den, eller att man ”har rätt att hävda”, eller ”kan bevisa”, att den är sann. Sanning och berättigad tro är två olika krav.<sup>23</sup>

Att något kan bevisas – eller hävdas på goda grunder – medför alltså inte att det är sant. Men omvänt kan något mycket väl vara sant trots att det inte kan bevisas.

Vi har alltså inget val, vi måste utgå från det vi tror.<sup>24</sup> Sanningen är det som håller i långa loppet, det vi aldrig behöver förkasta – och dessutom finns det förstås många sanningar som vi aldrig kommer att kunna upptäcka. Att olika personer inte tror precis detsamma är ingen katastrof, så länge åsikterna är förenliga. Om det skulle förekomma radikalt olika åsiktssystem eller oförenliga paradig, så kan man bara hoppas att den kulturella evolutionen rensar ut det som inte är livsdugligt i kampen om kunskapsteoretisk överlevnad.<sup>25</sup>

Det kan naturligtvis vara väldigt svårt att veta om ett visst åsiktssystem, eller en viss sats, kommer att överleva i långa loppet. En sådan osäkerhet är oundviklig.

## Motsägelser

Ett koherent system av satser bör ju vara motsägelsefritt. Men vår vanliga idé om sanning kan tyckas vara motsägelsefull. Satsen ”Denna sats är inte sann” tycks exempelvis vara sann om den inte är sann – eftersom det är just det den tycks betyda. Om den alls betyder något.

Spelar det någon roll?

Egentligen inte. Om vi håller fast vid koherentismens idé, så håller vi tills vidare fast vid det vi tror. Det vi inte tror behöver vi i allmänhet inte bry oss om. Och ingen av oss tror väl egentligen på satser av typen ”Denna sats är inte sann” eller ”Denna sats är meningslös” eller ”Den här satsen betyder att den inte betyder något”. Sådana lustigheter ingår inte i vår världsbild.

23. Det har för övrigt påpekats (av Edmund Gettier m. fl.) att kunskap kräver mer än sann och berättigad tro. Anta att du har rätt att hävda  $p$ . Då har du också rätt att hävda disjunktionen ( $p \vee q$ ), som ju måste vara sann om  $p$  är sann. Men om  $p$  är falsk och  $q$  är sann, och du saknar evidens för  $q$ , så kan man knappast påstå att du *vet* att ( $p \vee q$ ) är sann, trots att den disjunktionen uppfyller de klassiska kraven.

24. Se även Bergström 2021.

25. Peirce är optimist på den här punkten: ”Olika personer kan börja med de mest antagonistiska synpunkter, men undersökningens framsteg leder dem genom en kraft, som ligger utanför dem själva, till en och samma slutsats” (1993, s.267). Detta tycks vara en empirisk hypotes, som naturligtvis kan betvivlas. Men frågan är om den alls *kan* vederläggas.

**Litteratur**

- Bergström, Lars. 2021. "Att rätta mun efter matsäcken". *Filosofisk tidskrift* 42, nr 3, s. 11–18.
- Davidson, Donald. (1996) 2004. "Det dåraktiga i att försöka definiera sanning". I *Språk, tanke och handling*, övers. Jim Jakobsson. Stockholm: Thales, s. 244–59.
- Dummett, Michael. 1995. *Metafysik och mening*, övers. Fredrik Stjernberg. Stockholm: Thales.
- Husserl, Edmund. (1931) 1992. *Cartesianska meditationer*, övers. Daniel Birnbaum och Sven-Olov Wallenstein. Göteborg: Daidalos.
- Moberger, Victor. 2022. Objektiva sanningar. *Filosofisk tidskrift* 43, nr 1, s. 24–41.
- Peirce, Charles S. (1878) 1993. "Hur våra idéer kan göras klara". I *Filosofin genom tiderna, 1800-talet*, red. Konrad Marc-Wogau, övers. Hjalmar Wennerberg. Stockholm: Thales, s. 252–69.
- Quine, W. V. 1981. "What Price Bivalence?" I *Theories and Things*, s. 31–37. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Quine, W. V. (1990) 1993. *Strävan efter sanning*, övers. Fredrik Stjernberg. Nora: Nya Doxa.
- Read, Stephen. (1994) 1999. *Att tänka på logik*, övers. Pi Tuveesson. Stockholm: Thales.